

OSMANLI DEVLETİNDE ADALET SİSTEMİ ve TEŞKİLATI İÇİNDE BİR ÖRNEK ŞAHSİYET ADLİYE NAZIRI ABDURRAHMAN NUREDDİN PAŞA

*In The Period of II. Abdulhamid, Minister of Justice Abdurrahman Nureddin
Pasha*

Hüseyin YÜRÜK*

GİRİŞ

İslami kaynaklardaki tanımlara göre adâlet; “Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi mânalara gelen bir masdar isimdir. Adâlet, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Buna göre adâlet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatla gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemaldır. İslâm ahlâkçılarının itidal ve adâlet kavramlarıyla ifade ettikleri bu denge ve kemalin oluşmasıyla insanın davranışları da aşırılıklardan uzak olarak meydana gelebilecektir. Kur’ân-ı Kerîm’de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen “vasat ümmet” tâbirindeki vasat kelimesi de bütün müfessirlerce “adâlet” mânasında anlaşılmıştır.¹

İslam Dini adaleti uyulması gereken bir ilke olarak inananlarına emrederken, peygamberimiz Hazreti Muhammed başta olmak üzere İslam devlet yöneticileri adaleti hakim kılmak için her türlü özeni göstermişlerdir. İslam Halifesi Hazreti Ömer “Adalet mülkün temelidir” diyerek adaletin bu anlamda ne kadar stratejik bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Sonraki dönemlerde İslam ülkelerini yöneten şahıslar da adalet ilkesini hayata geçirmek için önemli gayretler sarfetmişlerdir. Nitekim Mevlana da her şeyin yerli yerinde olması anlamındaki bu yaklaşımı şöyle izah etmiştir: “Adalet demek, her şeyi yerli yerine koymak demektir. Ayakkabı ayağındır. Kûlah da başa aittir. Adalet atın kapıda durması, sultanın da baş köşede oturmasıdır.” Mevlana adalet ve zulüm kavramlarını ise şöyle açıklar: “Adalet nedir? Ağaçlara su vermektir. Zulüm nedir? Dikene su vermektir. Adalet, bir nimeti yerine

* TBMM Dilekçe ve İnsan Hakları Komisyonu, Kamu Denetçisi,
huseyin.yuruk@ombudsman.gov.tr, ORCID, 0000-0002-5994-9013

¹ Çağırıcı, 1988, 341

koymaktır. Her su emen kökü sulamak değildir. Yani hakkı hak sahibine vermektir. Bir şeyi lâıyk olmayana vermek ise zulümdür”.² Adalet, hak ve batılı birbirinden ayırır. Halkın durumu ancak adaletle düzelmekte ve devlet işleri ancak onunla düzene girmektedir. Halkına âdil davranmayan, zulmü adaletinden çok olan hiçbir devlet, uzun süre ayakta kalamaz. ‘Hucetül İslam’ ünvanıyla anılan Gazali, Et’Tibrul Mesbuk fi Nasihatül Mülük adlı kitabında Hz. Peygamberden bu anlamda şu hadisi şerifi nakleder: “Mülk, küfür ile devam eder ama zulüm ile devam etmez.”³ Bu hadisi şerif ve bilginlerin yorumları, adalet üzerine devam etmeyen yönetimlerin uzun süre ayakta kalamayacaklarını bir sosyolojik gerçeklik olarak gözler önüne sermektedir. Ünlü İslam Düşünürlerinden Farabi de El-Medinetül-Fazıla isimli eserinde bir devletin hangi değerler manzumesi üzerinde hareket etmesi gerektiğini ayrıntılarıyla ve müşahhas örnekleriyle anlatmıştır. Yönetimin en temel ilkesinin adalet olduğunu vurgulamıştır. Farabi’nin eserinde özellikle pek çok bölümde adalet kavramına vurgu yapılarak, bir toplumda erdem ve mutluluğun olabilmesinin esas itibariyle adalete bağlı olduğunu belirtilmiştir.⁴

Kuran’da ve sünnette yer alan bu temel ilkeleri kendisine rehber edinen Osmanlı Devleti, padişahın egemenliğini sınırlamak pahasına çoğu zaman adalet ilkelerini hayata geçirmeyi tercih etmiştir. Prensip bakımından Osmanlı devleti ve teb’ası, iktidarını Allah’tan alan ve yalnız Allah önünde sorumlu patrimonyal, mutlak bir hükümdarın hükmü altındadır. Bununla beraber onun bu iktidarı, nasıl siyasi bir pragmatizm dairesinde kanun, adalet ve ahlak prensiplerine göre icra etmek zorunda bulunduğu da bir gerçektir.⁵ Geniş anlamda ele alındığında Osmanlı sisteminin başarısının özü güvenlik, adalet ve hoşgörülle birlikte kitlelere sağlanan refahıdır. Osmanlı, kuvvetli orduları kadar çağının ilerisinde uyguladığı kurumsal paradigma sayesinde genişleme kapsamında bünyesine dahil ettiği coğrafyaları ihya etme yoluna gitmiştir. Oluşturulan düzeni tanıyan topluluklar, din farkına rağmen Osmanlı idaresini tercih etmişlerdir. Genç’e göre bunun açık delili, 1402’de Ankara Savaşı’ndan sonra dağılan Anadolu Birliğinin 10-20 yıl gibi kısa bir süre içinde bütün Rumeli’yi tekrar sınırları içine kolaylıkla alabilmiş olmasıdır.

Bunun daha dikkat çekici olması rakip olarak Bizans, Sırp, Bulgar ve Macar krallıkları olmasına rağmen bütünleşmeyi Osmanlı’nın sağlayabilmesidir.⁶ Osmanlı’nın başka etnik toplulukları dahi kısa zamanda kendi çatısı altında toplayabilme başarısının gerisinde halkın şikayetlerini bizzat dinleyerek adaletin teminine çalışma ilkesi yer almaktadır. Bu yüzden Telhisü'l-Beyan’ın müellifi, ‘gece yarısına kadar

² Mevlana’dan Aktaran Ergül, 2011, s. 48-49

³ Gazali, 2008, s.55

⁴ Farabi’dan Aktaran Eryılmaz, 2007, s.30

⁵ İnalçık, 2017, s.20

⁶ Genç, 2014, s.308

halkın şikayetlerini dinlemesini' örnek vererek Yavuz Sultan Selim'in adaletinden bahsetmiştir.⁷ Kanuni Sultan Süleyman'ın yeni fethettiği Budin Kalesi'ne koydurttuğu şu kitabe onun devlet ve toplum yönetme ilkesinin şifrelerini açıkça göstermektedir: "Gaziler mekennidir beyim, bunda gayr olmaz.Yani Burada zulm eyleyenin âkibeti hayr olmaz".⁸ Halil İnalçık'ın anlatımıyla; Cuma günleri başşehirin büyük Camii'ne gitmek Sultan (ve aynı zamanda Müslüman teba için) dini bir vecibe idi. Sultan burada halk ile konuşur ve suistimaller neticesinde ortaya çıkan yazılı ve sözlü şikayetleri (rık'a) kabul ederdi.Merasim, Sultan'ın halkının sıkıntılarına gösterdiği yakınlık ve alakayı temsil etmekte ve bu tavır İslam devlet geleneğinde yöneticinin en önemli fonksiyonu sayılmaktaydı. Sultan'ın teb'anın en zayıfı olarak yaşlı bir kadının elinden bir rık'ayı kabul edişini resmeden minyatürlerde, ideal yönetici olarak bir Sultan tasviri çizilmiştir.⁹ Osmanlı Devleti bu anlayışla kurduğu adalet sistemiyle bir çok dinden ve milletten insan topluluklarını asayiş ve huzur içinde yönetmeyi başarmıştır.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ADALET SİSTEMİ

1.1. Osmanlı Yönetim Felsefesi

Osmanlı Devletinde kurulu adalet sistemini ve o sistemden sadır olan uygulamaları anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin yönetim ve adalet felsefesini bilmek gerekmektedir. Osmanlı devlet yöneticilerinin yönetim anlayışının gerisinde Şeyh Edebalı'nın Osman Bey'e söylediği yaygın olarak iddia edilen "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın!" felsefesinin hakim olduğu görülmektedir. Bu yüzden Osmanlı yöneticileri hangi din ve milletten olursa olsun, temas ettikleri ve yönettikleri insan topluluklarının hak ve hukuklarını koruyup kollamayı kendilerine vazife saymışlardır.Alkan'ın analizine göre; Hüküm sürdüğü uzun yıllar boyunca imparatorluğun her köşesine adalet, güven, refah götürme amacı güden Osmanlı Devleti, kimi bilim insanlarına göre tarihin en muazzam adalet devletidir.Hakkı gözeten ve halkın refahını önceleyen Osmanlı, varlığını devam ettirdiği dönemlerde imparatorluğun tebaası olmuş bir çok toplumun özlem duyduğu güçlü ve istikrarlı devlet yapısıyla çağının ötesinde kurumsal sistem oluşturabilmiştir.¹⁰

Osmanlı Devlet Yönetimindeki bu felsefik yaklaşım kimi zaman bir örf ve teamül olarak devlet katında yerini bulurken bazı zamanlarda yazılı metinler halinde yönetime yol gösteren kayıtlar olarak dikkat çekmiştir. Esasen Türk devletlerinde kurulduğu andan itibaren belli bir hukuk anlayışı her zaman görülmüş, devlet, bu felsefik hukuk anlayışı doğrultusunda, adaletin sağlanmasında en önemli güç olmuştur. 'Adalet Dairesi' şeklinde

⁷ Aydın, 2004, s.38

⁸ Halaçoğlu, 1991, s.109

⁹ İnalçık, 1995, s.249

¹⁰ Alkan, 2018, s.12

kavramsallaştırılan temel ilkeler bu kurallar manzumesinin başında gelmektedir. Osmanlı siyaset felsefesi ve yönetim geleneğinde merkezî bir yere sahip olan adâlet, bir siyaset kurumu olarak Adalet Dâiresi'nde ifadesini bulmuştur. Okumuş'un tesbitine göre; Adâlet Dairesi, din-devlet-toplum ilişkilerini, toplumun çeşitli sınıf ve kesimleri arasındaki çevrimsel ilişkiler çerçevesinde işlevsel bir bakış açısıyla formüle etmektedir. Sosyal denge temelinde fonksiyonel bir bakış açısıyla toplum ve devleti ele alan Adâlet Dairesi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yazarları tarafından ciddi olarak işlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin gevşeklik, bıkkınlık ve gerilemekten kurtuluşunun bu daireyi bihakkın uygulamaktan geçtiği ifade edilmiştir. Hz. Muhammed öncesi zamanlarda tarım toplumlarında tarımdan elde edilen vergilerle desteklenen bürokratik imparatorlukların çalışma ahlakını ve halkla ilişkilerini yansıtan Adâlet Dâiresi, İslam toplumları bağlamında, toplumun huzur ve mutluluğu, devlet, şeriat, saltanat, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklinde birbirine bağlı sekiz başlıktan oluşmaktadır. Bu sekiz maddenin dört başlık halinde ele alındığı da görülmektedir.¹¹

Okumuş, Adalet Dairesinde yer alan toplumsal döngüyü ise şöyle açıklamaktadır: Halk/çiftçiler, hazine, ordu ve kralın adâleti, Adâlet Dâiresi'nin unsurları olmaktadır; çiftçiler hazineye vergi öderler, hazine kralın hükümranlığını koruyup genişleten askerlerin maaşlarını karşılar ve kral, çiftçilere adalet dağıtır, onları zulümden korur. Müslümanlar, Adâlet Dâiresi'ni Kur'an ve Sünnet'teki adâlet anlayışına referansla zenginleştirmiş, İslam toplumlarına özgü siyasal bir kurum haline getirmiş ve Müslüman yöneticiler de siyasetlerinde bu kurumu azamî ölçüde işlevselleştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti, klasik dönemde Adâlet Dâiresi'ni kendine özgü siyasal bir kurum olarak oluşturup yaşatmıştır. Son tahlilde adâleti ayakta tutan bir devletin ayakta duracağı, adâleti elden bırakan bir devletin ise yok olmaya mahkum olacağı düşüncesi, klasik dönem Osmanlı siyasetinin temel prensiplerinden biri olmuştur.¹²

Bu yüzden sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan yönetim bozulmalarını dönemin düşünürleri Adalet Dairesi üzerinden analiz etmeye çalışmışlardır. Nitekim Usûl el-Hikem fi Nizâm el-Âlem adlı siyaset konulu kitabı 1596 yılında kaleme alan Hasan Kâfi el-Akhîsari (1544-1615) çağına dair bozulma olarak yorumladığı sorunlar hakkındaki fikirlerini barındıran eserinde daire-i adalet vurgu yapmaktadır: "Padişahlık ve sultanlık olmaz, illa erler ile olur; asker ise olmaz, illa mal ile olur; mal ise olmaz, illa vilayet mamur olmak ile olur; vilayet ise olmaz, illa adalet ile dahi hüsn-i siyaset ile ma'mur olur." Kınalızade Ali Çelebi (1511-1584) tarafından kaleme alınan Ahlâk-ı Alâî'de de vurgu yine daire-i adalet üzerinedir ve şu sözlerle işaret edilmektedir: "Adldir mucib-i cihan: cihan bir bağdır dıvarı devlet; devletin nazımı şeriattır: şeriata haris olamaz illa melik; melik zapteylemez illa leşker; leşkeri cem' edemez illa mal; mal'ı cem eyleyen re'ayadır; re'ayayı kul eder padişah-ı aleme 'adl'".¹³

¹¹ Okumuş, 2005, s.45

¹² Okumuş, 2005, s.50

¹³ Ash, 2009, s.2-3-4

1.2.Osmanlı Adalet Sisteminin Kaynakları

Osmanlı Devletinin kuruluşuyla birlikte yeni ve orijinal bir hukuk sistemi başlamış değildir. Bu devleti kuranlar, daha önce kurulmuş Türk-İslam devletlerinden birçok şeyin yanı sıra, o zaman kadar yürürlükte olan ve büyük ölçüde birlik arz eden bir hukuki yapıyı da almışlardır. Bu sebeple, bu devleti vücuda getirenler, Roma Hukuku'nda olduğu gibi sıfırdan bir hukuki yapı kurmak zorunda kalmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hukuki ve kültürel mirasını devraldığı Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri, esas itibariyle İslam Hukuku'na dayanan bir hukuk geleneğine sahiptirler (Yetkin, 2013: 382). Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu dinin icaplarına göre bir hukuk sistemini kabul etmiştir. Buna bağlı olarak gerek cezaî, gerekse vergi konuları ile müslim ve gayr-ı müslimlerin tabii buldukları esaslar ve bunların birbirleriyle olan münâsebetleri, bu hukuk çerçevesinde konulan hükümlere göre düzenlenmiştir.¹⁴ Şer'î hukuk (İslâm Hukuku) adını verdiğimiz bu sistemin, nazarı olarak her alanda tatbik edildiği göze çarpmaktadır. Ancak bunun yanı sıra, bilhassa idare ve teşkilât sahası ile âmme müesseseleri sahasında, eski Türk devletlerinden gelen bir idarecilik geleneği veya fethedilen memleketlerdeki bazı vergi teşkilât ve usullerinin, millî veya örfî denilebilecek bir hukuk sistemini de ortaya çıkardığı bilinen bir gerçektir.¹⁵

Otoritelerin yaygın kanaatine göre; Osmanlı Devletinde İslâm Hukuk Nizamı hakimdir. Osmanlı Kadılarının kararlarını ve her türlü çalışmalarını kaydettikleri şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan araştırmalarda İslâm hukukuna aykırı bir hükme rastlanmamıştır. Ülkede Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine bağlı vatandaşlar olmakla beraber halkın çoğu Hanefi mezhebine mensup bulunuyordu. Bu yüzden kadılar, Hanefi mezhebine göre hüküm vermek üzere görevlendiriliyorlardı. Padişahın emriyle bir konuda diğer üç mezhepten birinin veya herhangi bir İslâm hukukçusunun görüşünün yürürlüğe konduğu da olmuştur. Hadiselerin fıkıh kaidelerine göre değerlendirilmesi demek olan fetva da bu devirde hukuk kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ İslâm Hukuk Nizamına göre; bir Müslüman hükümdarı, halife olsun sultan olsun, kanun koyucu sıfatını takınamazdı. Hükümdar, ancak İslam kanununun, yani şeriatin uygulanmasının gözetimcisi olabilirdi. Dini ilimlerde yeterli bilgisi yoksa, şeriat üzerinde herhangi bir şekilde kişisel yorumda bulunmaya yetkili değildi.Esasen İslam Hukuku, halifelerin fermanlarıyla, kendi koydukları kurallarla değil, Kitap, Sünnet ve bu iki kaynağın ortaya koyduğu genel irade çerçevesi içinde şekillendirebildikleri içtihatlarla belirlenmiştir. İslam hukukunun düzenlediği alanlarda yasa yapma yetkisi ne halifeye ne de hükümdara tanınmış bir yetkidir, bilakis onlar sadece kendilerini İslam hukukunun uygulayıcıları olarak kabul etmişlerdir.¹⁷ Osmanlı hukuk tarihi boyunca da en azından Tanzimat dönemine kadar İslam hukuku kuralları fıkıh kitaplarından öğrenilmiş ve uygulanmıştır. Bunlardan Fatih dönemi alimlerinden Molla Hüsrev, Feramurz b. Ali'nin edDürer, Kanuni dönemi

¹⁴ Halaçoğlu, 1991, s.104

¹⁵ Kadıoğlu, 2008, s.379

¹⁶ Akbulut, 2000, s.223

¹⁷ İnalçık, 2000, s.12

hukukçularından İbrahim Halebi'nin Mülteka'l-Ebhur fil-Füru'il-Hanefiyye isimli eserleri on dokuzuncu asrın ortalarına kadar kaduların, müftülerin ve hukuk öğrencilerinin sıklıkla kullandığı yarı resmi bir kanun külliyatı özelliği taşımaktadır. Netice olarak İslam hukuku kurallarının belirgin ve biliniyor olması açısından İslam hukuk tarihi boyunca bir problem yaşanmamıştır. Bilahare bu münferit hükümler kanunnameler şeklinde bir araya getirilmiştir.¹⁸

Bahsi geçen Osmanlı hukuk sistemi şer-i ve örf-i olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı'da şer-i hukuk, İslam hukuku olarak da adlandırılmıştır. Bir de İslam hukukunun yanında çoğu zaman padişahların iradesiyle ortaya konulan ve yine temeli İslam'a dayanan örf-i hukuk kuralları vardır. İslam hukuku diğer adıyla şeriat, İslam dininin ortaya koymuş olduğu bir hukuk sistemidir. İslam hukuku devletin temel yasası olarak kabul edilmiş, İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda ise daha çok örf-i hukuk devreye girmiştir. İslam hukukunun en önemli özelliği belli bir kaynağa dayalı olması, yani temel esaslarının Allah ve peygamberleri tarafından belirlenmiş olmasıdır. İslam hukukunun birinci kaynağı Kur'an, ikinci kaynağı ise peygamberimizin uygulamaları olarak bilinen sünnetidir. Örf-i kanunun en önemli özelliği ise, padişah iradesine dayalı olması ve şeriatın alanına girmeyen kısımlarda devreye girmesidir. Ayrıca örf-i hukuk bir anda ortaya çıkmamış, belli bir zaman içerisinde, ihtiyaca göre yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Örf-i kanunlar genelde ferman şeklinde ortaya çıkmış olup, sonraki dönemlerde de kullanılması amacıyla şeriye sicillerine kaydedilmiştir. Örf-i hukuktan sorumlu olan nişancılar bunda önemli rol oynamışlardır. Şer-i hukuk daha çok özel hukuk alanında, örf-i hukuk ise daha çok şer-i hukukun yetersiz kaldığı kamusal alanda etkili olmuştur.¹⁹

Osmanlı Devletinin yönetim felsefesinin tezahür ettiği yazılı metinlerden biri de 'Örf-i hukukun bir parçası olan 'adaletnameler' olarak kayıtlarda yerini almıştır. İnalçık'ın üzerinde özel olarak çalıştığı bu metinler, Osmanlı Devletinin yönetim felsefesini gösteren en önemli tarihi vesikalardır. İnalçık'ın tanımlamasıyla 'adaletnameler', Devlet otoritesini temsil edenlerin halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan umumi mahiyetteki padişah fermanıdır. Adâletnâme, kökü eski İran imparatorluklarına uzanan Ortadoğu devlet ve hükümdar anlayışının en belirgin özelliğidir. Burada hükümdarın mutlak otoritesi, haksızlığın kaldırılmasında en son tedbir olarak görülmektedir. Zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, halkın can ve mal emniyetini sağlamak, devlet anlayışı olarak ön planda tutulmaktadır. Öte yandan Türk ve Moğol devlet geleneğinde de adalet, değişmez bir töre ve yasanın tarafsızlık ilkesi ile uygulanması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu görüş, eski İran devlet anlayışı ile bağdaşarak Ortadoğu'da kurulmuş Türk-İslâm devletlerinde de hâkim olmuştur. Bu devlet anlayışı aynı zamanda birtakım kurumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur ki bunların başlıcaları Dârüladl, Dîvân-ı Mezâlim, Dîvân-ı A'lâ, teftiş-i memâlik ve adâletnâme ilânı şeklinde kendini göstermektedir. İşte adâletnâme de padişahın ülkesinde

¹⁸ Aydın, 2004, s.40

¹⁹ Ergin, 2016, s.5-6

adaleti kurmak için başvurduğu tedbirlerden biridir. Adâletnâmeler, özellikle devletin buhranlı yıllarında halkı korumak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını önlemek için çıkarılmış genel mahiyetteki fermanlar olarak Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri bakımından önemlidir.²⁰ İnalçık'a göre, haksızlıkları giderme çabası ve bu nedenle ilan edilen adaletnâmeler, idareye karşı dava hakkı olan reayayı hükümdar karşısında direnç gösterebilen bir güç durumuna getirebilmektedir.²¹

Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanmasında dikkat çeken kaynaklardan biri de örf-i hukuk kuralları çerçevesinde çıkarılmış kanunnamelerdir. Osmanlı örfi hukuku gerek hüküm-ferman şeklindeki kanunnameler, gerek sancak kanunları veya genel kanunnamelerle Tanzimat döneminden çok önce önemli ölçüde tedvin edilmiştir (Aydın, 2004: 41). Osmanlı Tarihinin ilk dönem kaynaklarından biri olan Âşıkpaşazâde'de kaydedildiğine göre; ilk kanunnâme Osman Gazi tarafından tesis edilmiştir. Karaca Hisar'ın fethinden sonra buraya kadı, subaşı konulduğu gibi bir de pazar kurulmuştur. Pazarın kurulmasından soma Germiyan'dan gelen bir kişinin pazarın harcının kendisine satılmasını istemesi üzerine Osman Bey önce itiraz etmiş daha sonra bunu kabul ederek : "İmdi çünkü siz eyle dersiz, her kişi kim, bir yük getire, sata, iki akça versün. Her kim ki satmasa hiç nesne vermesün. Ve dahi her kime kim bir tîmâr verem, anın elinden sebepsüz almayalar. Ve hem ol öldüğü vakit oğluna vereler. Veger küçücük dahi olsa vereler." şeklinde ilk kanunu koymuştur.²² Osmanlı padişahları şer-i hukukun düzenlediği alanlarda kanun koymaya, diğer alanlarda kanun koyarken de şer-i hukuka ters düşmemeye özen göstermişlerdir. Osmanlı devletinde örf-i ve şer-i hukukun aynı mahkemelerce uygulanmış olması da bu iki hukukun birbiriyle uyumlu olduğunu ve genelde bir bütünlük içerisinde yürütüldüğünü göstermektedir. Padişah iradesiyle ortaya çıkan örf-i hukuk kuralları sadece bu kuralları koyan padişah dönemi içerisinde geçerlidir. Ondan sonra gelenler, isterlerse bu kuralları yeniden onaylayıp devam ettirebilirler.²³ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde hukuk düzeni, şer-i ve örf-i hukuk anlayışıyla sağlanmaya çalışılmış, bu iki hukuk anlayışı çoğu zaman birbirini tamamlayıcı ve birbirleriyle uyumlu bir özelliğe sahip olmuştur. Osman Gazi'nin ardından tahta oturan sultanlar da adalet üzere bir hakimiyet kurmak amacıyla şeri hukuka uymaya azami gayret göstermişler, gerektiğinde kanunnameler yayınlarak güncel sorunlara pratik çözümler getirmişlerdir. Askerî ve siyasî başarılarından dolayı Batı kaynaklarında "Muhteşem, Büyük Türk" lakablarıyla şöhret kazanan, Osmanlılar tarafından ise "Kanuni" sıfatına lâyık görülen Sultan Süleyman, bu sıfatına uygun icraatıyla hak ve adalet mefhumlarını yerleştirmiştir. Nitekim tahta geçer geçmez, babası tarafından Tebriz ve Kahire'den İstanbul'a getirilen 500 kadar sanatçı, devlet adamı ve âlime istedikleri yere gitme izni vermiş, İran ile yapılan ipek ticaretini serbest bırakmış, yasak sırasında malları müsadere

²⁰ İnalçık, 1988, s.346-347

²¹ İnalçık, 2000, s.7

²² Halaçoğlu, 1991, s.106-107

²³ Ergin, 2016, s.7

olunan tüccarın zararlarını hazineden tazmin ettirmiştir. Ayrıca halka zulmeden devlet adamları ile askerî idarecileri cezalandırmıştır.²⁴

Osmanlı Devletinde bir başka hukuk kaynağı ise son dönemlerde kullanılmaya başlanılan nizamnamelerdir. Tanzimat döneminden itibaren çıkartılan nizamnamelerle Avrupa'daki adalet sistemi Osmanlıda etkili olmaya başlamıştır. Bu nizamnameler, Osmanlı devletinin birçok kurumunu düzenlediği gibi, devletin anayasal sürece geçişini hızlandırmış, meşrutiyetin ilanı ile birlikte bu anayasal süreç, hukuk anlayışını daha modern bir hale getirmiştir.²⁵

2. OSMANLIDEVLETİ'NDE ADALET TEŞKİLATI

2.1. Klasik Dönem Osmanlı Adalet Teşkilatı ve İşleyişi

Tanzimat öncesi dönemin temel yargı teşkilatı olan şer'îye mahkemelerinde yargılamayı kadı yapmaktadır. Bazı belgelerde kadı yerine "hâkimül'l-vakt" veya Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipiler "hâkimü'ş-şer" kavramları da kullanılmıştır. Osmanlı'da en önemli mülkî âmir olan kadı, bulunduğu yargı çevresinde pek çok idarî görevi de yerine getirmiştir. Kadının yargı ve yürütme yetkilerini kullandığı idarî birime "kaza" adı verilmiştir. Günümüzde kaymakamlar tarafından yönetilen ilçeler, o dönemde kadı tarafından yönetildiği için kaza ismi yakın zamana kadar kullanılmaya devam etmiş, daha sonra ilçeye çevrilmiştir. Osmanlı devletinde ilk olarak Osman Bey tarafından kadılar tayin edilmiştir. I. Murat devrinde de önceki Türk-İslam devletlerindeki Kadül'l-kuzzat benzeri Kazaskerlik makamı ihdas edilmiş, kadıları artık bu makam tayin etmeye başlamıştır. Daha sonraları bu makam Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlar, Osmanlı devletinde ilmiye adı verilen ve kaza, fetva ve öğretim işleriyle uğraşan sınıfın başlıydılar. Osmanlı devleti "kaza" adını taşıyan yargı ve idare çevrelerine ayrılmıştır. Buralardan her birine medreselerin yüksek sınıfından mezun olmuş ahlaklı ve ilmi ehliyet sahibi kimseler kadı olarak tayin edilmiştir.²⁶ Kadıları önceleri buldukları bölgelere göre kazaskerler tayin ederken, XVI. asırdan sonra giderek kazaskerliğin önüne geçerek ilmiye sınıfının başı durumuna gelen şeyhülislamlık makamı birtakım üst rütbeli kadıları tayin etme yetkisini kazanmıştır.²⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk kadı Osman Gazi tarafından Karacahisar'a tayin edilen Dursun Fakih olmuştur. Hâkim tayin etmek devlet otoritesinin asıl sembolü sayıldığından, Osmanlı Devleti Dursun Fakih'in kadı tayin edilmesiyle kurulmuş sayılmıştır.²⁸ Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi, 1288'de Karacahisar'ı fethettikten sonra burayı kendisine merkez edinmiş ve Dursun Fakih'i buraya kadı olarak tayin etmiştir. Kadı, hukuku ve

²⁴ Halaçoğlu, 1991, s. 108

²⁵ Ergin, 2016, s.1

²⁶ Yetkin, 2013, s.388-389

²⁷ Ekinci, 2005, s. 418

²⁸ Demir, 2017, s.28-29

idari örgütlenmeyi temsil etmiştir. Afyoncu'nun naklettiğine göre; Osmanlı Devleti zamanında adalete fazla önem verilir ve sistemin temelini adalet olduğuna inanılırdı. Bu yüzden kadılar, bağımsız olarak görev yaparlardı. Kadının hükmü olmadan kimse cezalandırılmadığı gibi, vergi toplanması, tahrir yapılması gibi idari tasarruflar da kadının bilgisi olmadan gerçekleştirilemezdi. Padişahlar bile mahkemelere ve kadılara karışamazlardı. Mahkemeler gerektiğinde padişah karşısında halkın haklarını korurdu. Kanunlar padişahın da üstündeydi. Nitekim Şeyhülislam Ebussuud Efendi, padişahın emirlerinin kanuna aykırı olması durumunda bunlara "Nâ-meşru nesneye emri sultanî olmaz" diyerek karşı çıkmıştır.²⁹

Kadınların ve kadıların başında olduğu mahkeme sisteminin güvenilirliği sayesinde uzun zaman Osmanlı'nın Hristiyan tebaası dahi kendi aralarındaki anlaşmazlıkları kadıların götürmeyolunu seçmiştir. Kurulduğu dönemden nihayete erdiği zamana kadar temelde İslam hukukunu benimseyen Osmanlı İmparatorluğu, güçlü ve pratik adalet mevzuatı sayesinde sürüncemede bırakılmayan dava süreçleriyle, adil addedilen kadılarıyla hükmüne güvenilen bir yargı sistemi oluşturmayı başarmıştır.³⁰ Nitekim Afyoncu'nun naklettiğine göre; meşhur akıncı ailelerinden Turhanoğulları'ndan Faik Bey, devlete yaptığı hizmetler sadrazam tarafından takdir edilerek Rumeli Beylerbeyi yapılmış ancak beylerbeyliği esnasında Sofya'da adalatten uzak bir yönetim sürmeye çalıştığı için şeyhülislamın fetvası ve padişahın iradesiyle görevinden alınarak cezalandırılmıştır.³¹ Osmanlı mahkemeleri davalarda zengin fakir, güçlü-zayıf, Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapmazdı. Kişinin statüsüne ve itibarına bakılmazdı. Bir Gayrimüslim Müslüman'a karşı rahatça dava açabildiği gibi, haklı olması durumunda da dinine bakılmaksızın mahkeme kararıyla hakkını alırdı. Nitekim 16. yüzyılda esir olarak Türkiye'de bir süre kalan Bartholomaeus Georgieviç hatıralarında, "Türkler ve Hristiyanların hakimleri aynıdır. Müslüman hakimler ayrım gözetmezler, herkese aynı adaleti uygularlar. Öldüren öldürülür, hırsızlık yapan veya zorla bir şeyi alan asılır. Pazarda ineğinin sütünü satan bir kadının sütünü içen ve parasını ödemeyen bir yeniçeriye de aynı kural uygulanırdı. Ben buna Şam'da şahit oldum" der. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'ye gelen Adam Werner, Türkler'in, kurduğu en büyük devletin güç aldığı kaynakları sayarken adaleti şöyle anlatır: "Bu konuda bilgi ve deneyim sahibi olan kişiler, eğer azimli ve dürüst davranırlarsa, ister köle olsunlar, ister en alt katmandan olan bir aileden gelsinler, hak ettikleri itibarı görürler ve ödüllendirilirler, en yüksek siyasi veya askeri konumlara getirilirler, krallar, dukler gibi zengin olabilirler, hatta evlilik yoluyla padişahın aile çevresine girebilirler. Buna karşılık suç işleyenlere ve kamuya zarar verecek davranışlarda bulunanlara uygulanan cezalar çok ağırdır ve idama kadar yolu vardır".³²

²⁹ Afyoncu, 2018

³⁰ Alkan, 2018, s.13

³¹ Afyoncu, 2018

³² Afyoncu, 2018

2.2. Tanzimat Sonrası Osmanlı Adliye Teşkilatı

Zaman içerisinde Osmanlı Devleti, değişen koşullar neticesinde, benimsediği hukuk kurallarını ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla değiştirmek zorunda kalmıştır. Tanzimat Osmanlı'nın hukuk sisteminde önemli yeniliklerin ve değişimin habercisi olmuştur. Tanzimat'tan sonra yapılan hukuksal reformları, kanunlaştırma faaliyetleri ve adli kurumlarda yapılan yenilikler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde kanunlaştırma faaliyetleri, mevcut şer'i düzenlemelerin kodifikasyonu ve batı menşeli yeni kanunların iktibası olarak gelişim göstermiştir.³³ Tanzimat Döneminden itibaren Osmanlı Adliye teşkilatı ıslah edilerek Batı normlarına uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Adliye ıslahatında, Osmanlı Devleti'nin öteden beri müttefiki olan Fransa model alınmıştır. Osmanlı ıslahatını gerçekleştirenlerin hemen hepsi otoriter bir bürokrat hakimiyetinin bulunduğu Fransa'da yetiştiği için, bu kültüre aşina ve hayrandı. XIX. yüzyıl başlarında sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa'nın ucuz ve bol malları Osmanlı ülkesini bir pazar durumuna getirmiş, dış ticaret çok gelişmişti. Bu sebeple pek çok Avrupalı tüccar Osmanlı ülkesine gelip gitmeye, hatta yerleşmeye başlamıştı. Bunlar, Osmanlı teb'asıyla aralarında doğan ihtilafları bu alandaki baş döndürücü gelişmeyi takip edemeyen ve dolayısıyla ticari örfleri pek bilemeyen kadı mahkemeleri önüne götürmek yerine tüccar hakemlere havale etmekteydiler. Devlet, bu işi düzene sokmak ve en azından kontrol etmek zorunda kalarak ticaret davalarına bakan ve üyeleri arasında yabancıların da bulunduğu yargı meclisleri kurmaya mecbur olmuştur. Böylece ilk defa olarak kadı mahkemelerinin yetkileri sınırlandırılmıştır. Bu mahkemeler daha sonra ticaret meclisi ve sonra da ticaret mahkemesi adını almıştır. Buna paralel olarak 1840 tarihinde kabul edilen ceza kanununun uygulanması maksadıyla, merkez ve taşrada, memurlarla Müslüman ve gayrimüslim halktan ileri gelenlerin katıldığı ve belde kadısının de üye olarak yer aldığı meclisler kurulmuştur.³⁴

Batı ile uyumlu bir adalet sistemi ve teşkilatı kurma çabası bir süre sonra Adliye Nezaretini kurma faaliyetini de beraberinde getirmiştir. Adliye Nezareti ilk defa, bir yüksek mahkeme olan Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin (14 Şubat 1870) tarihinde "nezaret"e çevrilmesiyle kurulmuştur. Bundan önce Adliye Nezâreti'ne ait işler, devletin ilk dönemlerinde daha çok kazaskerler, şeyhülislâmlığın önem kazanmasıyla sonraları şeyhülislâmlar tarafından görülmekteydi. 23 Mart 1837'de, ihtiyaç duyulan kanunnâme ve nizamnâmeleri hazırlamak üzere kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, 1868'de Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye reislikleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye başlangıçta bir yüksek mahkeme olarak düşünülmüş ve esas itibarıyla birisi "temyiz", diğeri "istînaf" olmak üzere iki kısım halinde düzenlenmiştir. Kısa bir süre sonra Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye nizamnâmesiyle reislik nezarete dönüştürülerek

³³ Koyuncu, 2012, s.163

³⁴ Ekinci, 2005, s.419

Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezâreti kurulmuş, ilk nâzırlığa da Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti adliye teşkilatında 1879 yılı ıslahatların yoğun olarak yapıldığı önemli bir dönemdir. Adliye Nezareti'nin ortaya çıkışında ve yeniden yapılandırılmasında etkili olan birçok kanun ve nizamname bu dönemde uygulamaya girmiştir. 01.06.1879 tarihli teşkilat nizamnamesi Adliye Nezareti'nin hazırlanan ilk teşkilat nizamnamesi olmuş nezaretin idari birimleri bununla ortaya çıkmıştır. Tanzimat döneminde başlamış olan sürecin tamamlanması bu ıslahatlarla gerçekleşmiştir. 1878 yılında Adliye Nazırlığına getirilen Said Paşa, Adliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesinin hazırlanmasını ilk iş olarak ele almıştır. Adliye Nezaretinin teşkilat yapısı bu nizamnameyle ortaya çıkmıştır. Nizamiye mahkemelerinin kurulması sonrasında meydana gelen sistemdeki aksaklıklar biraz olsun düzeltilmeye çalışılmış ve teşkilat yapısındaki birimler net bir şekilde ifade edilmiştir.³⁶

Adliye Teşkilatına 1879 yılından itibaren savcılık kurumu getirilmiş, modern anlamda avukatlık ve noterlik kurulmuştur. 21 Mayıs 1879 tarihli "Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin ve Devâir-i Merbûtası'nın Vezaifi Nizamnamesi"nde Adliye Nezâreti'ni teşkil eden heyet adliye nâzırı, adliye müsteşarı, adliye mektupçusu, encümen-i adliyye, encümen-i idâre-i adliyye, havale müdürü, umûr-ı cezâiyye müdürü, umûr-ı hukûkiyye müdürü, sicill-i me'mûrîn müdürü, mezâhib müdürü, evrak müdürü ve muhasebeci şeklinde tertip olunmuştur. Daha sonra bu heyete cerîde-i mehâkim idaresi, mütercimlik ve intihab encümeni de katılmıştır. Bu nizamname ile gayri müslim azınlıkların o zamana kadar Hariciye Nezâreti'ne bağlı olan mezhep işleri Adliye Nezâreti'ne bağlanmış ve bu sebeple nezaretin ismi Adliye ve Mezâhib Nezâreti olmuştur. Nezaretin 6 Mayıs 1911 tarihli dâhili nizamnamesi ile teşkilâtı değiştirilerek Adliye Nezâreti merkez heyeti müsteşarlık, kalem-i mahsus müdüriyeti, umûr-ı cezâiyye müdüriyeti, umûr-ı hukûkiyye müdüriyeti, sicil müdüriyeti, muhasebe müdüriyeti, mezâhib müdüriyeti, ihsâiyyât ve müdevvenât-ı kanûniyye müdüriyeti ve evrak müdüriyeti olmak üzere dokuz müdürlükle, encümen-i ıslahât-ı adliyye, encümen-i intihâb, intihab komisyonu, encümen-i idâre, kalem-i mahsus encümeni, encümen-i inzibât olmak üzere altı encümenden ibaret bir kuruluş haline getirilmiştir. Bu müdürlük ve encümenlerden ayrı olarak zamanla Adliye Nezâreti'nde başka müdürlük ve daireler de kurulmuştur. Nizamiye ve ticaret mahkemelerinin yanı sıra 13 Mart 1917 tarihli bir kanunla şer'iyye mahkemeleri de Adliye Nezâreti'ne bağlanmışsa da bu durum devam etmemiş, 1919'da bu mahkemeler tekrar şeyhülislâmlığa bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bulunan konsolosluk mahkemeleriyle gayri müslim azınlıkların cemaat mahkemeleri ise Adliye Nezâreti dışında tutulmuştur. Adliye Nezâreti'nde, kuruluşundan 1922 yılında son Osmanlı hükümetinin istifasına kadar otuz yedi adliye nâzırı görev yapmıştır.³⁷ Cumhuriyetten sonra 1924 yılında şer'iyye mahkemeleri kaldırılarak Nizamiye Mahkemeleri ülkenin yegane genel mahkemeleri

³⁵ Yavuz, 1988, s.389

³⁶ Uluoğlu, 2015, s.2

³⁷ Yavuz, 1988, s.389-390

olmuştur. Merkezdeki temyiz mercii olan ve Meclis-i Vala'nın yerine kurulan Divan-ı Ahkam-ı Adliye de Yargıtay adını almıştır.³⁸

Bu gelişmelerle birlikte yeni kurulan adliye teşkilatında görev yapacak kadroların yetiştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Tanzimat sonrasında hukuk alanında başlayan yenilik hareketleri, değişen ve yenilen hukukun uygulanmasında mükellef kişilerin yetiştirilmesi gereği, formel hukuk eğitimi verecek mektebin kuruluşunu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı yargı teşkilatındaki yenilikler ve eğitimde modernleşme çabaları da hukuk mektebinin açılışında önemli rol oynamıştır. Yüksek öğrenim seviyesindeki ilk hukuk mektebi Mekteb-i Sultani bünyesinde kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'dir. 1880 yılında ise Adliye Nezareti'ne bağlı olarak Mekteb-i Hukuk-ı Şahane açılmış ve bir süre sonra bu iki okul birleştirilmiştir. Hukuk mektebi uzun bir dönem Darülfünun'dan bağımsız olarak eğitime devam etmiş ve nihayet 1909 yılında Darülfünun'a bağlanmıştır.³⁹

Osmanlı Devletinde adaleti koruma çabası, son dönemlere kadar padişahlar tarafından esas alınan bir ilke olmaya devam etmiştir. Dönemin saray görevlilerinin naklettiğine göre; Sultan II. Abdülhamid, uzmanlık gerektiren konularda görüş belirtmekten kaçınır ve belgeyi ilgili şahıs veya kuruma havale ederdi. Meselâ, tıpla ilgili bir hususta tabiplerin kararına uygun davranmak gerektiği ve adliyeyle alakalı bir konuda da adliyeye müdahale etmediği gerekçeleriyle belgeleri iade etmiştir. Padişahın adalete müdahale edilmemesi yönündeki görüşünü destekleyen bir diğer argüman da, adli işlere müdahale haklarının olmadığı konusunda adliye nâzırının valileri uyarması yönünde çıkan iradesidir. Öte yandan Tahsin Paşa da padişahın tek müdahale etmediği alanın adalet ve hâkimler olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

3. ABDURRAHMAN NUREDDİN PAŞA'NIN ÖZGEÇMİŞİ

3.1. Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Biyografisi

Abdurrahman Nureddin Paşa, 1836 yılında Kütahya'da doğmuştur. Annesi Germiyanoglu Beyliğine mensup olduğu belirtilen bir hanım, babası Osmanlı Devleti valilerinden Hacı Ali Paşa idi. İlk öğrenimini özel olarak yaptı. Babasının valilik görevleri sırasında kethudalık ve divan katipliği görevlerinde bulundu. Müteakiben çeşitli şehirlerde kaymakamlık ve valilik yaptı. Abdurrahman Nureddin Paşa, sırasıyla şu görevlerde bulunmuştur: Prizren vâlisi Ağustos 1872-Nisan 1873; Tuna vâlisi Nisan 1873-Nisan 1874; Ankara vâlisi Nisan 1874-Temmuz 1875; Bağdat valisi Ağustos 1875-Nisan 1877 ilaveten 6. Ordu komutanı Ağustos 1876-Nisan 1877; Diyarbakir vâlisi Nisan 1877-Şubat 1879; Bağdat vâlisi ve 6. Ordu komutanı Şubat 1879-Ocak 1880; Sadrazam kaymakamı Şubat 1879-Ocak 1880; Sadrazam Mayıs-Haziran 1882; Kastamonu valisi Aralık 1882 – Kasım 1891; Aydın valisi Kasım 1891- Mayıs 1893; Edirne valisi Mayıs 1893-Kasım

³⁸ Ekinci, 2005, s.419-420

³⁹ Koyuncu, 2012, s.164

⁴⁰ Akyıldız, 2012, s.176-177

1895;Adliye Nazırı Kasım 1895-Ağustos 1908.⁴¹ Abdurrahman Nureddin Paşa, 1895 yılında Edirne valisi iken Adliye Nazırlığı'na tayin edilmiş, bu görevde 13 yıl kalarak önemli icraatlara imza atmıştır.Abdurrahman Paşa, 8 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla göreve gelen İttihatçıların ısrarlı tekliflerine rağmen onlarla çalışmak istememiş ve Kabinede yer almamıştır. 'Meclisi Hassı Vukela' memurluğuna tayin edilmesine rağmen İttihat ve Terakki İktidarı henüz birinci ayını doldurmadan 2 Ağustos 1908 tarihinde kendi isteğiyle emekli olmuştur. Abdurrahman Paşa, 7 Ağustos 1912 de vefat etmiş, Sultan II. Abdülhamit'in arzusuyla Fatih Camii Haziresine⁴² defnedilmiştir.⁴³

3.2. Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Karakter Özellikleri/Hususi Şahsiyeti

Sadrazam Said Paşa tarafından, Bağdat valiliğinden Trablus valiliğine gönderilmek istenen Abdurrahman Paşa'yı Sultan II. Abdülhamit 1881 yılında Münakale Komisyonu üyeliğine tayin etmiştir. Bir yıl sonra henüz 36 yaşında iken Padişahın ısrarlı teklifi üzerine Sadrazamlık görevine getirilmiştir. Abdurrahman Paşa devlet yönetiminde kendine ait bilgi ve fikirlere sahip bir yöneticiydi. Sadrazamlığı günlerinde önemli bir sorun olarak öne çıkan Mısır Meselesi'nin çözümü konusunda Padişah ile fikir ayrılığına düşmüştür. Padişah'ın aksine Abdurrahman Paşa, Mısır üzerine asker gönderilerek konunun çözüme kavuşturulabileceği kanaatindeydi. Bu fikir ayrılığı üzerine Sultan II. Abdülhamit, Abdurrahman Paşa'yı Sadrazamlık görevinden alarak Kastamonu valiliğine tayin etmiştir.⁴⁴ Abdurrahman Paşa ile uzun süre birlikte çalışan son dönem Osmanlı valilerinden Ebubekir Hazim Tepeyran'ın naklettiğine göre; Sadrazamlık görevinde bulunduktan sonra Kastamonu'ya gönderilen Abdurrahman Paşa'da benzerlerindeki küskünlükten bir eser görülmemiştir.Tepeyran, Abdurrahman Paşa'yı şöyle anlatıyor:

"Vali Abdurrahman Paşa yalnız uyumak veya abdest almak için harem dairesine gider, namazı ekseriyetle vilayet dairesindeki mescitte cemaatla kıldığı gibi sabah kahvaltısından başka yemekleri de cemaatla yerd. Sofrada en az sekiz on kişi bulunurdu. 'Vekilharç' demek olan daire müdürünü, daire imamını ve halayıklarından biriyle evlendirdiği uşağını da sofrada bulundururdu.Abdurrahman Paşa yalnız gündüzleri değil, geceleri de ezani saat dörde, beşe kadar çalışırdı. Mektupçu akşamdan sonra yazı işleriyle uğraşabilmek kabiliyetini kaybettiğinden, o müstesna olmak üzere beni ve idare meclisinin ikinci kâtibiyle mektubi kalemi müsveddecilerinden Ahmed Rifat Bey'i pek ziyade çalıştırdı.Haftada iki gece, ders yapar gibi

⁴¹ Kunalp,1999, s.52

⁴² Abdurrahman Paşa'nın Fatih Camii Haziresindeki Kabir Taşının Ön Yüzündeki Yazı şöyledir, "HU Küllü Men Aleyhâ Fân /Germiyan Hanedanından/Ve Hacı Emirzade/Kütahya'lı Hacı Ali Paşa'nın Mahdumu/Seyyid Hacı Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Ruhuna El Fatiha Tarih-i Veladeti 10 Zilhicce Sene 1251/Tarih-i İrtihali 23 Şa'ban Sene 1330 (Gövsa, 1945, s. 7).

⁴³ Öngören, 1999, s.31

⁴⁴ İnal, 1982, s.1324

muntaẓaman Mesnevi okunur ve nisbeten işsiz gecelerde satranç oynanırdı”.⁴⁵

Abdurrahman Paşa, Arapça ve Farsça'ya konuşacak kadar vakıf olup Fransızca'yı ise 40 yaşından sonra öğrenmiştir⁴⁶. Paşa, erbabı liyakatı himaye eder ve bunları yetiştirmeyi severdi. Nitekim Kastamonu'dan İzmir'e geldiğinde sonradan Niğde mebusu ve Dahliye Nazırı olan Hâzim Bey'i istidatını takdir ederek Aydın vilâyeti mektupçuluğuna getirmiştir. Abdurrahman Paşa, tokgözlü bir şahsiyetti. Sadrazamlığa atanınca kendisine verilecek yeni maaşını almak istemediğini bir dilekçeyle Mabeyni Humayun'a bildirmiştir⁴⁷. Bu özelliğinden dolayı Paşa, emekliliğinden sonra maddi bakımdan zaruret içine düşmüştür.⁴⁸

Abdurrahman Paşa, makama düşkün değildi. Kendisine Sadrazamlık görevi ilk teklif edildiğinde kabul etmek istemediği gibi 1901 yılında Sadrazam Halil Rıfat Paşanın vefatı üzerine Sadrazamlık görevine getirilmeye istediğinde de buna itiraz etmiştir.⁴⁹ Sahip olduğu iffet ve istikamet, onu sevmeyen şahıslar tarafından dahi teslim edilmektedir. Abdurrahman Paşa kendisi ile ilgili bilgi veren bütün kaynaklarda “dürüstlüğü ile tanınmış bir devlet adamıdır”.⁵⁰ ifadesiyle yer almıştır. Abdurrahman Paşa, altmış yıla yakın memuriyet hayatında doğru ve dürüstlükten şaşmadan, emri altındakilere adaletle muamele etmeyi kendisine şiar edinmiştir. Abdurrahman Paşa'yı tanıyanların üzerinde ittifak ettikleri bir başka husus; *'O'nun paraya değil hayâsiyetine düşkün bir devlet adamı olduğu'*⁵¹ şeklindedir. Abdurrahman Paşa, 'Son Sadrazamlar' Kitabının Müellifi İbn'ül Emin Mahmut Kemal İnal'ın de Adliye Nazırlığından sitayişle bahsettiği şahıslar arasındadır: İbtidai neş'etinden beri adliye işlerinde istihdam olunmadığı halde adliye nezaretini en müşkil bir devirde hüsnî idare etmiş ve mehakim reislerinin ve âzasının ve sair adliye me'murlarının erbabı iffet ve liyakatden olmalarına dikkatle imkân müsaid olduğu mertebe temini adaletle çalışmıştır.⁵² Dönem valilerinden Tevfik Biren de Abdurrahman Paşa'nın Adliye Nazırlığı sırasında ne kadar güçlü bir iradeyle işine sahip çıktığına şöyle şahitlik etmektedir: O günlerde yapılan karalayıcı gazete yayınlarında Adliye'yi, Padişah'ın bile müdahalesinden kurtarmak husûsunda büyük himmet ve metanet göstermiş olan ve bu müesseseyi hakikaten ismiyle müsemma bir hâle getiren Abdurrahman Paşa'yıda, makbul olmayan insanlar arasına katmış bulunmaları, hayâsızca yapılmış bir garaz eseri idi. (Biren, 2006: 16). Gerçekten de Abdurrahman Paşa, mistik derinliği de olan mümtaz bir şahsiyet olarak tarihi kayıtlarda yerini almıştır.⁵³

45 Tepeyran, 1998, s.54-55

46 Abdulkadiroğlu, 2002, s.8

47 İnal, 1982, s.1323

48 İnal, 1982, s.1338

49 Tahsin Paşa, 1990, s.79

50 Gövsa, 1945, s.5

51 Abdulkadiroğlu, 2002, s.8

52 İnal, 1982, s.1341

53 Bazı kaynaklarda Abdurrahman Paşa'nın babası Hacı Ali Paşa gibi Halveti tarikatına mensup olduğu yer olsa da (Abdulkadiroğlu, 2002, 8) Paşanın uzun süre maiyetinde

Abdurrahman Paşa'nın sadece kendisi değil ahfadı da sonraki yıllarda önemli görevlerde bulunmuşlardır. Oğlu Arif Hikmet Paşa kendisi gibi Adliye Nazırlığı yapmış (1912-1913) ve adil tavırlarıyla öne çıkmıştır.⁵⁴ Abdurrahman Paşa'nın damadı Hüseyin Sadeddin Arel de Adliye Nezaretinde önemli bürokratik görevler icra etmiştir.⁵⁵

4. ABDURRAHMAN NUREDDİN PAŞA'NIN BULUNDUĞU DEVLET GÖREVLERİ ve YÖNETİM TARZINDAN ÖRNEKLER

4.1. Valilikleri

Abdurrahman Paşa'nın yetmiş gün süren sadrazamlık görevinin ardından atandığı Kastamonu valiliği görevi yaklaşık dokuz yıl sürmüştür. Paşa bu görevi sırasında imar, eğitim, sağlık konuları başta olmak üzere bir çok konuda tarihe geçecek hizmetlerde bulunmuştur. O kadar ki Abdurrahman Paşa, "Tanzimat'ın ilanından günümüze kadar olan bir buçuk asırlık zaman dilimi içerisinde Kastamonu'da görev yapmış valiler içinde en fazla, eser veren ve iz bırakan kişilerden biri olarak nitelendirilmektedir."⁵⁶

Abdurrahman Paşa 9 yıllık Kastamonu valiliği sırasında bölgenin eğitim, sağlık ve imar konusunda yıllardır birikmiş sorunlarına neşter vurmuş, kalıcı tedbirler üretmiştir. Okullar, hastaneler, kışlalar, yollar köprüler, hapishaneler yaptırmış, yapılan bu eserler geleceğe kalmıştır. O dönemde Kastamonu Mutasarrıflığının sınırları içinde kalan bütün önemli

çalışan Dahiliye eski Nazırlarından Ebubekir Hazim Tepeyran, Paşa'nın Nakşi Halidi olduğunu kaydetmektedir (Tepeyran, 1998, s.59).

⁵⁴ Abdurrahman Paşa'nın oğlu Arif Hikmet Paşa, hem Saraya damat, hem de babası gibi Adliye Nazırı olmuştur. Mektebi mülkiyeden mezunu olan Arif Hikmet Paşa, Vilâyetlerde babasının maiyet memurluğunda bulunduktan sonra Şurayı Devlet Azalığına tayin olunmuş, müteakiben Sultan Abdülhamid'in kerimesi Naile Sultanla idivaç etmiştir. Şurayı devlet maliyye dairesi riyasetine ve bilâhare Adliyye nezaretine nasb edilmiştir. 1924 yılında diğer hanedan efradile beraber memleketten çıkarıldığında Beyrut'a yerleşti. 23 Nisan 1942 de orada vefat etmiştir. Namuslu, terbiyeli, mürüvetli ve necip bir zat idi (İnal, 1982, 1334). Biren'in naklettiğine göre; Kâmil Paşa Sadarete geçince teşkil ettiği hey'ette Adliye Nâzırı bulunan Damad Arif Hikmet Paşa, yine Fransız usûlüne uyularak, aynı zamanda Şûrâ-yı Devlet Reisliğine de ta'yin edilmişti. Anlaşıldığına göre, o sıralarda eski bir vezirin Kabinede reyinden istifade edilmesi artık mevzuibahs olmadığı için, bu defa Şûrâ-yı Devlet Reisliğinin Adliye Nâzırına verilmesi münasib görülmüştü. Eski Başvekil ve Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın oğlu olan Damad Arif Hikmet Paşa kıymetli Adliye Nâzırlarından biriydi ve Şûrâ-yı Devlet'te kendisinden istifade edilebilirdi. Hey'et-i Umûmiye'ye gelip bilfiil riyaset vazifesini ifâ ettiği zaman, okunan evrakın mealini lâykiyle ve derhal kavraması, müzakere esnasında âzânın mütalaalarını ta'kib ve mukayese, hatta zühülleri ihtar etmesi dikkatimi celbetmiştir (Biren, 2006, s.86-87).

⁵⁵ Abdurrahman Paşa'nın damadı Hüseyin Sadeddin Arel, (1880-1955) İstanbul'da Adliye Nezâretî'nde sırasıyla mütercimlik, Mektûbî Kalemî şifre kâtipliği, mühür ve şifre müdürlüğü ile mektûbî muavinliği görevlerinde bulunmuştur. Bu görevde iken Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın kızı Pâkize Hanım'la evlenmiştir (1907) (Sanal, 1991, s. 352-354).

⁵⁶ Eski, 2000, s.24

eserler Abdurrahman Paşa'ya aittir.Kastamonu Lisesi, Kastamonu Askeri Rüştiyesi, Darulmuallimin, Kastamonu İdadisi, Sanayi Mektebi, Sanat mektebi, Kastamonu ve ilçeleri vilayet binaları, Askerlik Dairesi, Kastamonu ve Sinop Hapishaneleri, Sinop Frengi Hastanesi, İnebolu ve Safranbolu Frengi Hastaneleri, Kastamonu Saat Kulesi, İnebolu limanı, Daday Hükümet Konağı, Safranbolu ve Kargı posta merkezleri, Seyit Bilal Hazretleri Türbesi'nin tamir ve ihyası bu eserlerden sadece bazılarıdır. Abdurrahman Paşa, her sene üç ay, vilayete bağlı yerleri dolaşıp teftiş etmekle beraber, İnebolu'da uzun müddet kalırdı. Bunun sebebi, orada bir liman bulunmamasından ileri gelen tehlikeli güçlüklerle ve facialara bir nihayet vermek istemesiydi. Bu maksatla kâfi tahsisat almak için padişaha, Babıâli'ye, Maliye ve Bahriye nezaretlerine yıllarca o kadar çok yazmış ve emri altında sarf edilen az çok tahsisatın bir lirası bile boşa gitmemesi için, sanki kendine bir apartman yaptırıyor gibi, mutlaka İnebolu'ya giderek güneş altında işlere nezaret etmiştir.⁵⁷ Abdurrahman Paşa, eğitim faaliyetlerini sadece Kastamonu Merkezinde yoğunlaştırmamış; Kastamonu, Çankırı, Sinop ve Bolu sancak merkezlerinde de yeni okulların açılmasını sağlamıştır.⁵⁸

Her ne kadar valilik göreviyle Kastamonu'ya gönderilse de Abdurrahman Paşa'nın Sadrazam vizyonuna sahip bir devlet adamı olduğu, sorunlara sadece sathi değil, derinlemesine bakıp kalıcı çözümler üretmesinden anlaşılmaktadır. Abdurrahman Paşa, eğitim, sağlık, imar gibi belli başlı sorun alanlarında sadece bina yapmakla kalmamış; bölgenin yüzyıllardır birikmiş kronik sorunlarına kalıcı çözümler üretmiştir. Nitekim bu anlamda; eğitimi toplumun tüm kesimlerine yayma gayreti içinde olmuş, fakir ve yoksul ailelerin çocuklarını eğitime katmaya çalışmış, o günün en yaygın eğitim merkezlerinden olan camilerin imamlarını zorunlu eğitime tabi tutarak diplomalı hale getirmiştir. Kurduğu sanayi mektebi vesilesi ile fakir ailelerin çocuklarını meslek sahibi haline getirmiş, taşralı çocuklar için yatılı okuma fırsatını ve şansını ortaya çıkarmıştır. İmar konusunda da devrim niteliğinde çalışmalar yapmış, bir türlü kurutulamamış Sinop Aksaz ve İskilip bataklıklarının ıslah edilmesi, bir türlü yapılamayan Kastamonu Sinop, Kastamonu Çankırı, Kastamonu Safranbolu yollarının inşası gibi birikmiş sorunlara el atmış ve çözmüştür. Dönemin şehir hayatının sorunlarının başında gelen yangınlarla mücadele konusunda kesin bir tedbir almış, ahşaptan ev yapmayı yasaklayarak taştan ev yapılmasını emretmiştir.⁵⁹

Devlet dairelerindeki personelin sicilinin çıkarılması, doktorsuz ilçelere doktor görevlendirilmesi, şehir için tehlike arz eden cephaneliğin şehir dışına çıkarılması,⁶⁰ İnebolu Limanına bir misafirhane yapılması bu anlamdaki faaliyetlerinden bazılarıdır. Abdurrahman Paşa, dürüst bir devlet adamı olduğu için daima doğrunun yanında yer almış, fakirleri düşkünleri ve yoksulları korumuş, merkezi devlet otoritesini tanımayarak halka zulmeden mütegalibeye karşı amansız bir mücadele başlatmıştır.Abdurrahman Paşa, bütün vilayet ahalisi üzerinde 'herkesin

⁵⁷ Tepeyran, 1998, s.78

⁵⁸ Eski, 2000, s.29

⁵⁹ Eski, 2000, s.31

⁶⁰ Abdulkadiroğlu, 2002, s.10

velisi' olmakla kalmaz; din ve ırk farklarına bakmadan her ailenin, her ferдин velisi, babası gibi hareket etmiştir. Bundan dolayı herkes de onu candan sevmiştir.⁶¹ Paşa, Arabapazarı Karakolunda görev yaparken öldürülen Ali Ağa'nın katillerini bularak hatırlı kişiler olduğuna bakmaksızın cezalandırmıştır.⁶² Paşa'nın zorba insanları salyangoza benzettiği, "Onlar güneşi görünce başlarını kaldırırlar. Onlara sert davranmalıdır" sözünü sarfettiği⁶³ çeşitli kaynaklarda yer almıştır.

Kastamonu Valiliği sırasında Çankırı'da maaşların ödenmesi konusunda yapılan haksız uygulamaları sona erdirmiş, Kastamonu Gölveren'de müteğallibenin tekellerine aldıkları havuza el koyup halkın kullanımına açtırmıştır. Abdurrahman Paşa'nın haklı olsa bile her rast geldiğine ve bilhassa sıra bozarak, rütbe, nişan verilmesinin şiddetle aleyhinde olduğu sabittir.⁶⁴ Paşanın idareciliğinin en önemli parçalarından biri de belirli ve sık aralıklarla hapisanelere gidip mahkumların dert ve şikayetlerini dinlemektir.⁶⁵ Abdurrahman Paşa, valiliği sırasında şehrin ekonomik sorunları ile de ilgilenmiş, halkın geçimini kalıcı bir konfora ulaştırmak için; fındık, haşhaş, gül gibi bitkilerin tarımını özendirilmiş, gerekli fidan desteğini sağlamıştır. Bunun yanı sıra başta çiftçiler ve fakirler olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin borç para alabileceği yardım sandıkları kurdurmuştur.

Abdurrahman Paşa valilik yaptığı son merkez olan Bağdat'ta da önemli çalışmalara imza atmıştır. Abdurrahman Paşa, Bağdat valiliği sırasında hazırladığı lâyhada⁶⁶ beş konu üzerinde durmuştur. Bunların en önemlisi asayiş ve güvenliğin olmayışıdır. Bu sorun, eğitim, ziraat, zanaat ve ticaretten oluşan diğer dört meseleyi de doğrudan etkilemekteydi. Aşiret yapısının baskın olduğu Bağdat vilayetinde isyan eden aşiretlere karşı şahin bir tavır sergileyen Abdurrahman Nureddin Paşa, askerî konulardaki zaafiyetin sebeplerini saydıktan sonra alınması gereken tedbirleri sıralamıştır. Ziraat için çok önemli olan nehirleri ve sulama imkânlarını tetkik eden vali sedlerin ıslahına büyük önem atfetmiştir.⁶⁷

Asayiş ve güvenliğin idamesi için Abdurrahman Nureddin Paşa âsilerin ve çeşitli suç zanlılarının sorgulanması ve cezalandırılması konusunda da bazı öneriler getirmiştir. Yakalanıp mahkemeye getirilen cânî ve eşkiyaların hafif bir sorgulama sonrasında birkaç gün hapistede tutulup sonra serbest bırakılmalarını eleştiren Paşa bu durumda adalet olan güveni sarstığı ve adaletsizliğin normal sayılır hâle geldiğini ifade etmektedir. Buna ilaveten, bölge ahalisi suçluların cezasız bırakılmaları nedeniyle âsiler hakkında ihbar ve şikâyet etmenin faydasız olduğuna kâni olmuşlardır. Bu

⁶¹ Tepeyran, 1998, s.78

⁶² Abdülkadiroğlu, 2002, s.14

⁶³ Abdülkadiroğlu, 2002, s.15

⁶⁴ Tepeyran, 1998, s.144

⁶⁵ Eski, 2000, s.30

⁶⁶ II.Abdülhamid'in valilerden istediği lâyihalar çok seyahat etmeyen padişah için önemli bir kaynaktı. Bağdat vilayeti için de Sultan'a sunulmak üzere birçok lâyiha hazırlanmıştır. Bunlardan birisi de Bağdat Valisi iken Abdurrahman Nureddin Paşa'nın 1880 senesinde hazırladığı lâyihadır. (Ceylan, 2014, s.94).

⁶⁷ Ceylan, 2014, s.94

bağlamda Paşa İstanbul'dan adliye ve zaptiye memurlarının güvenilir ve doğru (mevsûk ve muhikk) ihbâr ve şehadetlerinin yeterli sayılması ve erbâb-ı şekâvet ve isyanın te'dib edilmesi ve cezalandırılması hususunda daha geniş yetkiler verilmesini talep etmiştir.⁶⁸

Abdurrahman Paşa'nın valilik yaptığı merkezlerden biri de İzmir Vilayeti'di. Bu vilayete Halil Rifat Paşa'dan sonra vali olan Abdurrahman Paşa İzmir'de istikametiyle dikkat çekmiş, herkesin işinin vaktinde yapılmasını takip ve temine dikkatiyle nam bırakmıştı. İzmir'de bir takım camilerin tamir ve inşasına gayret etmiş, meclis-i idare azasından ve İzmir zenginlerinden Salepçioğlu Hacı Ahmet Efendi'yi bu işlerin başında bir mimar gibi çalıştırmıştı. Abdurrahman Paşa dairelerde iş sahiplerinin işleri geri kalmaması için çok dikkatli davranır, bütün vilayet dairelerini teftiş ve murakabe ettirmiştir.⁶⁹

4.2. Adliye Nazırlığı

Abdurrahman Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid döneminde yeniden düzenlenen yasa, tüzük ve yönetmeliklerin etkin biçimde uygulanmasında önemli katkısı olmuştur. Bu yasalarla, adliye örgütünün yaygınlaştırılması, yargılama sürecinin hız kazanması, daha yetkin yargıçlar yetiştirilmesi ve yargılama örgütünün belli bir ölçüde de olsa yönetimin baskısından kurtulması amaçlanıyordu. Yaklaşık on üç yıl adliye nazırlığı yapan Abdurrahman Nureddin Paşa, görev süresince adliye örgütünün yolsuzluklardan temizlenmesine, yargıçların ve memurların dürüstlüklerine ve başarılarına göre yükselmeleri ilkesinin yerleşmesine çalışmıştır.

Abdurrahman Paşa, Nazırlık görevi sırasında bir yandan Padişahın önceliklerini dikkate almış diğer yandan Adliye Teşkilatının düzgün bir şekilde çalışması için elinden gelen bütün gayreti sarfetmiştir. Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa, hapishaneler hakkında 11 Mayıs 1902 tarihli yazısıyla Sadrazama başvuruda bulunarak sorunun çözümü için Onun yardımını istemiştir. Abdurrahman Nureddin Paşa'nın kaleme aldığı metinde o günkü cezaevi şartları çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır: Bazı ceza davalarının uzaması yüzünden tutuklular cezaevlerinde gereğinden fazla kalmakta, İstanbul'daki ve diğer vilâyetlerdeki hapishanelere her türlü silâh girmekte, mahpuslar istedikleri yerle her şekilde haberleşebilmekte, dışarıdan çamaşır, elbise ve diğer eşyaları serbestçe getirtebilmektedirler. Bazı adliye müfettişleri görevlerini gereği gibi yapmamakta ayrıca hapishanelerdeki hastahanelerin ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Padişah hazretlerinden gelen bu konudaki şerefli emir üzerine böyle hareketlerin önüne geçilmesi için bakanlığımızda acil bir çalışma başlatıldı. Yargıtay başsavcısına bir yazı gönderilerek cinayet davalarının bir aylık yasal zorunluluk süresinde neticeye bağlanması istendi. Adliye müfettişlerine her ayın sonunda hapishaneleri denetleyerek durumlarının gözden geçirilmesi ve davalarının uzaması yüzünden içeride kalan tutuklu sayısının artışına dikkat edilmesi talimatı verildi. Hapishanelerde güvenliğin sağlanması işi

⁶⁸ Ceylan, 2014, s.95

⁶⁹ Dursun, 1994, s.4-5

bilindiği gibi İçişleri Bakanlığı'nın görevidir. Adliye müfettişlerin ve özel komisyonların cezaevlerinde yapılması gereken düzenlemelerle ilgili raporları konu, yer ve zaman belirtilerek İçişleri'ne gönderilmesine rağmen bugüne kadar hiçbir cevap alınmadı.⁷⁰

Abdurrahman Paşa'nın Adliye Nazırı olarak Meclis Mebusan'ın çeşitli oturumlarına katıldığı ve bu oturumlarda Nazırlığı ile ilgili konularda söz aldığı kayıtlarda yer almaktadır. Bu cümleden olmak üzere Abdurrahman Nureddin Paşa, 1907 Senesi Muvazenei Umumiyye kanun Lâyihası, Davavekilleri Nizamnamesine tezyil edilen maddeler hakkında lâyihai kanuniyye, Eyyamı inkilabiyede hilafı kanun hâpishanelerden çıkan ceraimi âdiye mahkûmin ve maznunini hakkında kanun Lâyihası, Rum Patrikhanesi ile Bulgar Egzarlığı beyinde münaziünfih olan kilise ve mektepler hakkında kanun Lâyihası, Vilâyat Teşkilâtı Adliyyesinde icra olunacak tadilata dair lâyihai kanuniyye, Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey ve rüfekasının Memalik-i Osmaniyenin en cesim iki nehrindeki seydisefainin tahtı inhisara alınarak bir şirkete itasının takarrür etmek üzere bulunduğu istihbar kılındığı, keyfiyetin Meclisi Millice tasdiki iktiza ettiği halde henüz lbaptaki mukavelenamenin Meclise intikal etmemesi esbabının Makamı Sadaretten istizahına dair tavriri münasebetiyle söz almıştır.⁷¹

Abdurrahman Paşa, Adliye Nazırlığı görevini sürdürürken Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın vefatı üzerine Sadrazamlığa getirilmek istenmiş, önce bu görevi kabul etmemiş, Padişah ısrar edince bu kez Padişaha bazı şartlar ileri sürmüştür. Padişah'ın, Abdurrahman Paşa'yı mutlaka sadarete getirmek istemesinde onun memleketçe namus ve iffetiyle tanınmış, muhterem ve mübarek bir zat olmasının önemli bir payı vardı. Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın hastalığı arttığı günlerde Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa Sadaret Kaymakamı olmuştur. İşte o günlerde Abdurrahman Paşa, Saray'da söz arasında Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa'ya "Halil Rifat Paşa'ya. şayet bir emr-i Hak vâki olur da makam-ı Sadaret boşalırsa bu hizmeti asla kabul etmemek azminde olduğunu" söylemişti.⁷²

Çok geçmeden Halil Rifat Paşa vefat etmiş, Padişah Sadaret teklifi için Başkatib Tahsin Paşa'yı Abdurrahman Paşa'nın yalısına göndermiştir. Paşa, yukarıdaki sözlerini hatırlatarak ve aynı fikri muhafaza ettiğini söyleyerek teklifi reddetmiştir. Padişah tekrar ısrar edince Abdurrahman Paşa bu kez "Bâbâli'nin muamelâtına Saray'ın müdahale etmemesini" şart olarak ileri sürmüş ve bunu imzası altında bir arıza⁷³ ile Tahsin Paşa'ya vermiştir.⁷⁴

⁷⁰ Yıldız, 2000

⁷¹ tbmm.gov.tr

⁷² Tahsin Paşa, 1990, s. 79

⁷³ Arıza metni şöyledir, "Sadri merhumun vefatı ile münhal kalan makamı samii sadarete sui şöhreti bulunmayan zevatdan birinin intihab ve icrayı memuriyeti ile çâkeri keminelere vekaletinden afvime müsaadei seniyyei cenabı mülk darı azamilerinin şeref erzanını hassaten ve kemali ehemmiyyetle istirham ve şimdide kadar mesbukulemsal olmayan vekaletin temadisi de bilvücu muvafıkı maslahat olmayacağını arz eylerim. Katibei ahvalde emrû ferman hazreti veliyyül emr efendimizindir. 30 Receb 1319 Çâkeri Esdakları Abdürrahman" (İnal, 1982, 1328). Abdurrahman Paşa'nın Hattı Hümayuna Dercini İstid'a Etdiği Maddeler ise şu metninde yer almıştır, "Emri İdarenin mevaddı esasiyyesinden olduğu vech ile hukuki seniyyei saltanat ve şanı devletle emniyyet ve âsaiyi memleketin muhafaza ve

“O zamanlarda ancak kulaktan kulağa fısıldanabilen sözleri Abdurrahman Paşa'nın bizzat Padişah'a yazı ile söylemesi hatta “Bâbîâlî'nin muamelâtına Saray'ın müdahale etmemesini” şart olarak ileri sürmesi ahlâkındaki sağlamlıkla memleketin selâmetine arzusunun derecesini göstermektedir. Bunun üzerine Abdurrahman Paşa'nın Sadrazamlık görevine getirilmesinden son anda vazgeçilerek bu göreve *Sait Paşa* getirilmiştir. Abdurrahman Paşa'nın evladı gibi sevip değer verdiği, dönemin Musul Eski Valisi Ebubekir Hazim Tepeyran, bu görevin Abdurrahman Paşa tarafından kabul edilmemesinde oğlu Arif Hikmet Bey'in önemli bir tesiri olduğunu şöyle anlatmıştır: Paşa merhumun sadareti kabulden çekinmesinde Arif Hikmet Bey'in de tesirleri vardı. Her şeyi pek ince tetkik ve tefekkür eden Arif Hikmet Bey, Paşa'yı Adliye Nezareti'nden alınmak için kısa bir müddetle sadarete getirmek istenildiği kanaatindeydi. Buna ben de iştirak ediyordum. Çünkü Paşa altı seneden beri Adliye'nin her suretle istiklâlini muhafaza ederek memurların azli, nasbı vesaire hakkında çıkan yolsuz ve istiklâli bozucu mahiyetteki iradeleri de red ile memuriyetinin devam ettirilmesi; memurların ve Adliye mahkemelerinin halkın emniyetini bozagoon hallerini düzeltme yolundaki gayretle başarısı herkesin bildiği şeylerden olduğu için kendisinin sebepsiz yere Adliye'den alınmasının, memleketçe pek fena bir tesir hâsıl edeceği düşüncesindeydi”.⁷⁵

Bu olayda dikkat çeken önemli bir husus da; bu arizadan dolayı Padişahın kendisine karşı hiçbir kırgınlık eseri göstermemesi, Abdurrahman Paşa'nın Adliye Nazırlığı'na kaldığı yerden devam etmesidir. 1908 yılına kadar Abdurrahman Paşa yedi yıl daha Adliye Nazırlığı görevine devam etmiştir. Dindar ve inanç sahibi olduğu kadar yüksek ahlaki meziyetlere sahip bir şahıs olan Paşa, gece gündüz çalışan, arifane hizmetler ve kalıcı çözümler üreten bir Adliye Nazırı olarak kayıtlara geçmiştir. Tahsin Paşa, Abdurrahman Paşa'nın bu görevindeki bir faaliyetinden şöyle bahsediyor:

“O tarihlerde Beyoğlu ve Beşiktaş ahâlisi susuzluktan çok ıstırap çekiyorlardı. Gelen emir üzerine lâzım gelen tertibat ve inşaat Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın riyâsetinde bir komisyon memur edilmiştir. İstanbul'un Kırkçeşme ve Halkalı sularının esaslı sûrette islâha muhtaç olduğu ve yirmi otuz lüle suyun boş yere akıp gittiği ve ana mecrâya gelmediği ve bu yüzden İstanbul halkının sıkıntı çekmekte

idamesi ve ahkâmı şer'iyeye ve kanuniyeye riayete ve temini hüsnî ceryanı adalete bir kat daha itina olunması ve varidat ve masarifati devletce muvazenei kâmilenin vücude gelmesi hakkında tensikat ve ıslahatı maliyye vesailinin istihsalile mukarrerat ahkâmı tatbikatının halelden masuniyeti ve bilcümle memurinin hüsnî intihabı ve mezuniyetle mesuliyetleri mütenasib olmakla beraber mükâfat ve mücazatın bihakkin icrası hususlarının dahi tahtı tekayyüd ve ihtimamda tutulması velhasıl bilcümle sunufi tebea ve memleketin saadeti hali ve mamuriyyet ve terakki vesailinin istikmalî nuhbeî âmali seniyyeden olmağla bilcümle vükelâ ile bilittihad işbu ârzu ve mekasıdı seniyyenin istihsal ve istikmaline fevkalgaye cehdü ikdam ve ihtimam kılınması matlub ve mültezemi hümayundur” (İnal, 1982, s.1332).

⁷⁴ İnal, 1982, s.1328

⁷⁵ Tepeyran, 1998, s.549-550

*bulunduğu anlaşıldığından bunun için de bir komisyon teşkil olunmuştur. Bu komisyon üç ay çalıştı, Kırkçeşme ve Halkalı sularının asıl menbalarında ve meşhur bentler civarında tetkikat yaptı, yalnız Kırkçeşme suyundan on bir lülenin yer altından kaybolan gözlerini buldu ve bunları ana mecrâya katarak teleften kurtardı ve bir kısmını da demir borularla aldırdı”*⁷⁶

Abdurrahman Paşa hem hayr u hasenât sever, hem de iffet ve istikametle maruf bir zat olduğundan işe canla başla sarılmış ve işi kısa zamanda çözmeye muvaffak olmuştur. Paşa, kuru gürültüye pabuç bırakmayacak bir vazife telakkisi içerisindeydi. Bir keresinde Saraya yakın olan bir zat, Paşayı Padişaha jurnallemiş, araştırmadan sonra bunun aslı olmadığı anlaşılmıştı. Paşa, gerçek ortaya çıkınca bu şahsı görevinden aldırılmıştır.⁷⁷

Nurettin Paşa, İngiltere Büyükelçisinin olumsuz izlenimleri ve saray bürokratlarının ters tutumlarına karşı, görevini on üç yıldan beri sürdürmüştür. İngiltere büyükelçisi, Abdurrahman Nureddin Paşa'nın anti-Avrupalı tavırlarının ısrarla altını çizirken İngiltere'nin içinde bulunduğu tüm imtiyaz sözleşmelerine nedeni belli olmayan bir şekilde tavır koyduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

SONUÇ

Adaletin bir ülke ve devlet için ne kadar vazgeçilmez bir değer olduğu ortadadır. Şüphesiz bu ulvi değeri hayata geçirecek şahısların başında adaletten sorumlu yöneticiler gelmektedir. Bu kişilerin adalet üzerine olmaları, adaleti ve hukukun üstünlüğünü sağlama konusunda gayret ve azim içerisinde olmaları bir lüks değil bir vazifedir.

Adaletin terazisinin bozulduğu, insanların adalete olan güvenlerinin sarsıldığı devletlerinin payidar olmaları mümkün değildir. Allah, adaleti emrediyor. (Nahl Süresi, 90) Bu ayeti kerimede adaletin, iyilikten (ihşan) ve akrabaya yardımdan önce zikredilmesi manidardır. Çünkü yeryüzündeki bütün dengeler adalet üzerine kurulmuştur. Adı ne olursa olsun bir sistem adalet üzere tesis edildiğinde o devletin ömrünün uzun olacağı sosyal bir kaide olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bir kutsi hadisi şerifte '*Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı günde*', Allah'ın gölgesiyle gölgelenecek yedi sınıf insanın başında '*Adaletle hükmeden devlet başkanı*' zikredilir (Buhari, Ezan 36). Bir başka hadisi şerifte de '*Bir gün adaletle hükmetmenin 60 yıllık nafîle ibadetten daha faziletli olduğu*' belirtilir (El-Aclûnî, II, 58, 1721). Çünkü adalet, hünkar otağının orta direği gibidir. O direk sağlam olur, korunursa toplum abad olur. O direk göçerse devlet de toplum da göçer.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi devlet adamları arasında özel bir yeri olan Abdurrahman Nureddin Paşa, uzun bir süre sitayişle anılacak valilikler yapmış, hizmetleriyle kayıtlara geçecek şekilde Adliye Nazırlığı görevinde bulunmuş kısa bir dönem sadrazamlık görevini icra etmiştir. Abdurrahman

⁷⁶ Tahsin Paşa, 1990, s.235

⁷⁷ İnal, 1982, s.1345

⁷⁸ Tural, 2008, s.226

Paşa'yı dönemin diğer devlet devlet adamlarından ayıran özelliği; onun kendi 'nevi şahsına münhasır' şahsiyeti, olaylar karşısındaki duruşu, hakikatlerden ve doğrulardan taviz vermeden görevini icra etme alışkanlığıdır.

Abdurrahman Paşa görevleri sırasında daima en iyisini yapmaya çalışmış, vali olduğu yerlerde eğitimden sağlığa, bayındırlıktan ulaşıma kadar her türlü soruna el atmış, eğitimsiz kalmış Anadolu çocuklarının hayata kazandırılması için özel gayret sarf etmiştir. Adliye Nazırlığı sırasında da yine farklı icraatlara imza atmış, adliye teşkilatının yönetimini ve çalışma tarzını elden geçirerek ıslah etmiş, hapishanelerde yaşanan sorunlar başta olmak üzere birikmiş bir çok sorunu çözmüştür. Geçmişten günümüze adaletle davranma adaletle hükmetme konusunda devletimiz ve ülkemiz topraklarında çok güzel örnekler kayıtlarda yer almaktadır. Abdurrahman Nureddin Paşa işte bu adalet sarayını inşa eden önemli ustalardan biridir. O, dürüst bir devlet adamı, adalet mekanizmasını ve kendisini adaletin emrine veren adil bir Adliye Nazırı olarak kayıtlardaki yerini almıştır

KAYNAKÇA

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, Abdurrahman Paşa, İlmî Araştırmalar Dergisi, 13, 2002, 7-16.
- Afyoncu, Erhan, Osmanlı'da Sistemin Temeli: Adalet, Sabah Gazetesi, 14 Ocak 2018,
- Akbulut, İlhan, Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni, AÜEHFD, C.IV, S.1-2, 2000, 219-256
- Akyıldız, Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012
- Alkan, Yaşar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Adalet ve İktisadi Adalet, Enderun Dergisi Cilt: 2, Sayı:2, 2018, 11-19.
- Aydın, M. Akif, Kanunnameler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri, Osmanlı Araştırmaları XXIV, İstanbul, 2004
- Biren, Tevfik, Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları, Cilt:2, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006
- Buhari, Ezan 36, Zekat 16, Rikak 24, Hudüd 19; Müslim, Zekat 91.
- Ceylan, Ebubekir, Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Osmanlı Irak'ına Dair 1880 Tarihli Lâyihası Üzerine, Divân, Cilt:19, Sayı 37, (2014/2), 2014, 85-115.
- Çağrı, Mustafa, Adâlet, TDV İslâm Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 1, 1988, 341-343.
- Demir, Abdullah, Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipiler, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 2017, 28-37.
- Dursun, M. Kamil, İzmir Hatıraları, Akademi Kitapevi, İzmir, 1994
- Ekinci, Ekrem Buğra, Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Ci/13, Sayı S, 2005, 417-439.
- El-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 58, 1721.
- Ergin, Koray, Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2016, Sayı: 39, 1-26.
- Ergül, Ergin, Mevlânâ Bilgeliği, Orient Yayınları, Ankara, 2011
- Eski, Mustafa, Kastamonu Valileri, Kastamonu Valiliği, Ankara, 2000
- Eryılmaz, Bilal, Kamu Yönetimi, Erkam Matbaası, İstanbul, 2007
- Halaçoğlu, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991
- Gazali, İmam-ı Gazali'den Yönetim Sırları, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2008

- Gövsâ, İ. Alaeddin, Türk Meşhurlar Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1945
- İnal, İ. Mahmut Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C:2, 1320-1346, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982
- İnalçık, Halil, Adâletnâme, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:1, 1988
- İnalçık, Halil, İstanbul: Bir İslam Şehri, İslam Tetkikleri Dergisi, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995, 242-268.
- İnalçık, Halil, Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet, Eren Yayınları, İstanbul, 2000
- İnalçık, Halil, Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet, Kronik Kitap, İstanbul, 2017
- Kadıoğlu, İdris, Osmanlıda Adalet Sistemi ve Latifi Tezkiresinde Şâir Nihânî'nin Osmanlı Kâdılarına Eleştirileri, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Kış-2008, C.7, S.23, 378-394.
- Kuneralp, Sinan, Son Dönem Osmanlı Devlet Erkan ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber, ISIS Yayınevi, İstanbul, 1999
- Koyuncu, Nuran, Hukuk Mektebinin Doğuşu, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, Y. 2012, S. 3, 163-183.
- Okumuş, Ejder, Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi, SBARD Mart 2005, Sayı 5, 45-51.
- Öngören, Reşat, "Abdurrahman Nureddin Paşa", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999
- Sanal, Haydar, Arel Hüseyin Sadeddin, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 3, 1991, 352-354.
- Tepeyran, Ebubekir Hazim, Hatıralar, Pera Yayınları, İstanbul, 1998
- www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_
- Tural, Erkan, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezaretinde Bürokratik Reform, AÜHFD, C.57, 2008, 223-252.
- Uluoğlu, Sema, Bürokratik Yapı Açısından Tanzimat Dönemi Sonrasında Adliye Nezareti ile (1876-1914) Cumhuriyet Dönemi Adalet Bakanlığının Karşılaştırılması, Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015
- Yavuz, Hulusi, Adliye Nezâreti, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:1, 1988, 389-390.
- Yetkin, Aydın, Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2013, 380-413.
- Yıldız, Gültekin, BOA, Y.A-Hus.429/47, 2000
- Yılmaz, Aslı, Daire-i Adalet Kavramı Bağlamında Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşünce Geleneği, YBAD Lisansüstü Seminer Çalışmaları, No: 2, Eylül 2009.